

Синестетична метафора – поширене явище серед ознакових акустем. Низькі звуки сприймаються як темні, важкі, густі, а високі – як світлі, легкі, тонкі, гострі. Це пов'язано з тим, що високий звук займає менший об'єм, а тому здається гострішим. Гучність звуку може помітно зростати за одночасного світлового подразнення – освітленні очей. Звукові явища можуть викликати різноманітні кольорові відчуття через постійну ознаку /тембр/ – забарвлення звуку. Наприклад: «Он зірвався один яскравий звук і впав між ниви [...]» (М. Коцюбинський); «Людей питають голосом сідим: – Де Ярославова бібліотека?!» (Д. Павличко).

Однак словники вибірково фіксують такі переноси, контексти ж дають багатшу картину названого явища. Наприклад: «Чийсь тягучий, просолений голос співа про кохання і смерть [...]» (О. Забужко); «Блискають тільки гострі, колочі звуки, і дрібно силеться регіт на металеву дошку...» (М. Коцюбинський); «Притінь. Жовті курчата. I – малиновий голос» (В. Стус).

Здійснений аналіз дозволяє зробити такі висновки:

1. Метафоричний перенос індивідуалізує акустему, включає її до класу, якому вона не належить. Формування узуальних метафоричних акустем підпорядковане жорсткій закономірності і здійснюється в певних напрямках від однієї семантичної сфери до іншої.

2. Значна кількість акустем із переносним значенням дає змогу говорити про метафоричне поле у складі ЛСП.

3. Внутрішня метафоризація властива акустемам, які позначають найвідоміші та найважливіші звукові явища в оточенні людини. Для зовнішньої (незвукової) метафори характерним є семантичний зв'язок між вихідним і метафоричним значенням на підставі однієї, часто прихованої семи.

4. Наявність синестетичної метафори свідчить про полімодальну основу сприйняття звуку. Через синестезію сферу найменувань ознак звуку не можна вважати навіть відносно закритою (пор. з найменуваннями кольору).

5. Периферійність метафоризованих одиниць у структурі ЛСП зумовлена зміщеною номінативною функцією: така мовна метафора не стільки вказує на предмет, як характеризує його.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики / С. П. Денисова. – К.: Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. – 294 с.
2. Никитин М. В. Лексическое значение в слове и словосочетании / М. В. Никитин. – Владимир, 1974. – 222 с.
3. Складарская Г. Н. Языковая метафора как объект лексикологии и лексикографии / Г. Н. Складарская : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. Ленинград. 1989. – 430 с.
4. Шамота А. М. Переносное значение слова в мові художньої літератури / А. М. Шамота. – К.: Наук. думка. 1967. – 126 с.
5. Day S. Synaesthesia and Synaesthetic Metaphors / S. Day // PSYCHE. – 1996. – 2(32). – P. 1–19.
6. Fodor J. Concepts: where Cognitive Science Went Wrong / J. Fodor. – Clarendon Press, Oxford, 1998. – 174 p.
7. Glanzberg M. Metaphor and Lexical Semantics / M. Glanzberg // The Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication. – 2008. – Vol. 3. – P. 1–47.
8. Nunberg G. Transfers of Meaning / G. Nunberg // Journal of Semantics. – 1995. – 12. – P. 109–132.

В статье рассматриваются особенности, характер и место метафоризованных единиц в составе лексико-семантического поля. Анализ осуществлён на материале звуконаименований современного украинского литературного языка.

Ключевые слова: второстепенное значение, метафоризация, семантические признаки, лексико-семантическое поле, синестезия.

The article deals with a research of special features, nature and place of metaphoric items in the lexico-semantic field. The analysis is made on the basis of sound nominations in Contemporary Ukrainian literary language.

Keywords: secondary meaning, metaphorization, semantic features, lexico-semantic field, synaesthesia.

УДК 81'373.61

І.З. Бурковський

НА ШЛЯХУ ДО З'ЯСУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ПЕРВІСНИХ МОВНИХ ЗНАКІВ

Розглянуто проблему розкриття вмотивованості первісних мовних знаків, її місце в етимологічній науці, дослідження, безпосередньо пов'язані з її вирішенням.

Ключові слова: вмотивованість знака, правовна типологія, первісні мовні знаки, первісна звукообразність, прогрес етимологічних досліджень.

Для формулювання розгляданої проблеми скористаємося словами засновника індоєвропейського порівняльно-історичного мовознавства Ф. Боп(п)а, який згадує її на самому початку свого найголовнішого трактату – але тут-таки декларує свою капітуляцію перед нею: «Лише таємницю коренів, або [таємницю] підстави найменування першопонять, ми лишаємо незаторкнутою; ми не досліджуємо, чому, напр., корінь *I* означає йти, а не стояти, або чому угруповання звуків *STHA* чи *STA* означає стояти, а не йти» [17, III]. Уже ця обставина вказує на неординарність проблеми, про що свідчить і її історія. Ще в Давній Греції кілька сторіч тривала дискусія про стосунок між речами й назвами, яка, однак, не дала чітких вагомих результатів. Істотних зрушень досягнуто щойно в новітні часи, попри відчутну заваду, якою стала теза метра лінгвістики ХХ ст. Ф. де Сос(с)юра про довільність, невмотивованість мовного знака (насправді прийнятна, і то з певними застереженнями, лише для синхронічного аспекту пізнання мови).

Ця давня проблема зачіпає тією чи іншою мірою багато наукових дисциплін, та чи не найбільше значення вона має для етимології. Коли стояти на агностичній позиції абсолютизації сосюрівської тези, тоді етимологізування слова, як правило, обмежується щонайбільше відшуканням у відповідній мові та поза нею споріднених слів/морфем, їх діахронічним структуруванням та реконструкцією прамовної форми, що лежить у їх основі. Етимологія ж самого того реконструйованого етимона лишається принципово непізною, попри всі еventуальні уточнення та поглиблення реконструкції (хоч і до рівнів надродинних спільнот, як-от ностратичної), а це означає, строго кажучи, і відсутність етимології досліджуваних слів як такої, за винятком ближньої, себто неповної етимології для частини з них, напр., *стїл* – імовірно, від згаданого Бопом давнього кореня зі значенням «стояти».

Проте загальновідомим є цілий клас мовних знаків, що навіть у синхронії суперечать зазначеній тезі, будучи вочевидь умотивованими, завдяки чому для них не існує описаного щойно «етимологізаційного бар'єру»: це – (звуко)зображальні слова, насамперед звуконаслідування. Крім цих слів (коренів), що в них зв'язок між звучанням і значенням лежить на поверхні, науковці відкривають і інші, у котрих він на певних етапах їх історії втратив таку очевидність. Проте мало хто з лінгвістів присвячував першочергову увагу саме цьому аспекту етимологічних і, ширше, лінгвогенетичних досліджень (вивчення звукозображальності в останні десятиліття стало досить популярним, проте зазвичай обмежується сферою синхронії, що не можна визнати слушним). Найбільшим і досі неперевершеним майстром цієї справи був германошвейцарський лінгвіст 1-ї пол. ХХ ст. Вільгельм Ель [19; 20; 21], досить вагомим є також доробок А. М. Газова-Гінзберга (в останній період життя – Амнон Гінзай) [5; 6], з українців можна згадати Р. Смаля-Стоцького [16]. Праці нечисленних дослідників (пра)історичної звукозображальності дозволяють вважати з чималою вірогідністю, що до ідеофонів, звукозображальних (пра)мовних знаків, зводиться фактично все багатство лексичного фонду людських мов. Проте шлях до доведення цієї тези (воно може бути здійснене шляхом демонстрації – після етимологізування більшої частини наявних прамовних коренів) усе ще лишається поважно утрудненим. Висвітлення важливіших аспектів цієї обставини та стисла характеристика перспективних засобів для подолання труднощів і становить головну мету нинішньої розвідки.

Для належної розгадки «таємниці коренів», тобто комплексного з'ясування їх етимології через розкриття механізму первісної номінації, потрібно спочатку ці корені правильно реконструювати, відтворити якомога точніше їх первісну постать. Здійснити це непросто – на заваді стоять численні й різноманітні зміни мовних знаків, зокрема внаслідок структурно-типологічних змін мови в цілому, що відбулися протягом багатьох тисячоліть її еволюції. Відтак у етимологізовуваних морфемах індоєвропейських мов відбито риси ранніх прамовних станів, істотно відмінних від найдавнішого з безпосередньо спостережених у межах зазначеної родини, результати дії деяких давно зниклих у ній формотворчих засобів – передовсім цим і зумовлено існування згаданого «бар'єра». Тут у пригоді стають сформульовані О.С. Мельничуком методологічні принципи (див. [12; 2]) – призначені для досліджень віддаленої (міжродинної) мовної спорідненості, вони водночас є й засобами внутрішньої реконструкції, глибинної етимологізації в рамках однієї мови (групи, родини). Створені ці принципи не на порожньому місці – український учений спирався на досягнення ряду своїх попередників, які відкрили такі структурні риси (ранньо)індоєвропейської прамови (та прамов інших, споріднених із нею родин), як моновокалізм (приклад подальшої розробки цього питання О.С. Мельничуком – [9]), алотезу, тобто семантизоване варіювання приголосних (*клеї* : *глей* : *глей* [7, I, 521], докладніше див. [4]), розвинену систему інфіксації (*чесати* : *короста* < ... і.-с. *kes- : *kers-/kors [7, III, 41], див. також [3]), метатезу приголосних як іще один засіб значеннєвої диференціації (*вид* : *див-*). Ці відкриття вможливають якісний прогрес етимології. Традиційна індоєвропейстика знає поняття кореневих варіантів – насамперед аблаутних, подекуди фігурують ще редуplikативні. Тепер до них додаються алотезні, метатезні, інфіксальні – теоретично відомі їй, але дуже незначною мірою. Із застосуванням нової методики корені, що досі розглядалися ізольовано, виявляються розподіленими по великих групах, кожна з яких зводиться до одного прамовного знака. Кількість первинних етимонів зменшується в багато разів.

Для з'ясування етимології прамовних форм, коренів сучасних лексем, не обійтися й без цілісного ґрунтового знайомства з прамовною типологією – тут назвемо праці Я. ван Гін(н)екена [18], М. Д. Андреева [1] (до його реконструкцій слід ставитися критично), Ю. Л. Мосенкіса [15]. Коротко зупинимося на деяких важливих особливостях ранніх прамов. Первісні мовні знаки (еквіваленти слів, а разом і речень) були здебільшого односкладовими, з одним приголосним. Типова структура складу – була CV, де V, за відсутності фонологічно розрізняваних голосних – вокалічний призвук, супровідник приголосного (C). З первісних односкладових знаків утворювалися двоскладові – насамперед завдяки редуплікації, нерідко зазнаючи також дисиміляції одного з приголосних (редуплікаційно-дисимілятивна гіпотеза Ю.Л. Мосенкіса [14, 99–102] – вона вможливує додаткову редукцію кількості праetimонів). Так, із первісного мовного знака T- (умовне позначення відповідної протофонемі) виникли дисимілятивні редупліканти T-K- і T-P- (згодом стали коренями численних слів, напр., *стукати* й *тупати*), чи радше метатезні пари T-K-/K-T- і T-P-/P-T- (див. [2, 86–92]). Існували й двоконсонантні (але теж односкладові) первісні мовні знаки, їх структура – щільний + гол. призвук + проривний, чи радше імплозивний (S-P, Q-P) – втім, слід мати на увазі, що первісні приголосні мали нечітку, значною мірою варіативну артикуляцію (тут можна згадати призабутий термін «дифузні звуки»); є вагомими підстави відтворювати й зворотне розташування ідентичних протофонем (P-S-, K-S-). Значення цих (пра)мовних одиниць теж варіювалися в широких діапазонах, залежачи від ситуації (контексту), можучи конкретизуватися додатковими, невербальними виражальними засобами, їх семантичний потенціал протягом багатьох тисячоліть реалізується як практично невичерпний. Розмаїття семантичних трансформацій, що їх зазнали похідні знаки, теж є істотним чинником затемнення «таємниці коренів», і один зі згаданих принципів О.С. Мельничука стосується цього аспекту проблеми [13, 108–109].

Дослідження в царині прамовної типології силою свого глибоко системного характеру особливо вагомо потверджують тезу, що майже все багатство сучасного словникового фонду тієї чи іншої мови виводиться з незначної кількості прадавніх етимонів. (Не можна стверджувати, що після завершення первісної номінації не було більше створено жодного нового кореня, але загалом і в цілому поповнення лексичного фонду, творення нових знаків здійснювалося на базі вже наявного матеріалу). Отож закономірним є постання в ході прогресу етимологічних досліджень великих і складних за своєю структурою етимологічних ґнізд, потенційно на десятки й сотні членів (лексем однієї мови, і то навіть не рахуючи їх прозорих похідних) – найпередовіші досягнення на цьому полі належать О.С. Мельничуку [8; 10; 11, 12...] та В. Елеві [20], який значною мірою був обізнаний з тими підходами, що їх згодом (незалежно від нього) засвоїв і збагатив український мовознавець. Таке масштабне структуроване групування лексики сучасних мов безпосередньо пов'язане з розкриттям «таємниці коренів».

Таким чином, наявні досягнення генетичної лінгвістики (на жаль, усе ще мало популярні серед дослідницького загалу), що їх ми могли схарактеризувати лише побіжно, дають змогу істотною мірою вирішити обговорювану проблему. Здійснення цього означатиме перехід етимологічної науки на якісно новий етап. Перспективи подальших пошуків у розгляданому напрямку, надто в аспекті етимологічних досліджень із застосуванням згадуваних методологічних підходів, можна назвати неосяжними, бо, попри столітню історію цих досліджень, вони фактично досі не вийшли за межі початкової стадії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев М.Д. Типология раннеиндоевропейской прамови / М.Д. Андреев // Мовознавство. – 1978. – №6. – С.30–39.
2. Бурковський І.З. Етимологія і лінгвогенеза (про значення етимологічних принципів О.С. Мельничука) / І.З.Бурковський // Мовознавство. – 2001. – № 6. – С.84–92.
3. Бурковський І. З. Праіндоевропейська система інфіксації у світлі дотеперішніх досліджень / І. З. Бурковський // Мовознавство. – 2007. – № 2. – С. 17–25.
4. Бурковський І. З. Про явище алотези (варіювання кореневих приголосних як архаїчний словотворчий засіб) / І.З.Бурковський // Мовознавство. – 2007. – № 4–5. – С. 82–92.
5. Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках? (Свидетельство прасемитского запаса корней) / А. М. Газов-Гинзберг. – М., 1965.
6. Газов-Гинзберг А. М. Символизм прасемитской флексии: о безусловной мотивированности знака / А. М. Газов-Гинзберг. – М., 1974.
7. Етимологічний словник української мови / гол. ред. О.С. Мельничук. – Т. 1–6. – К.: Наук. думка, 1982–2012.
8. Мельничук А. С. О всеобщем родстве языков мира / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1991. – № 2. – С.27–42; № 3. – С. 46–65.
9. Мельничук А. С. О генезисе индоевропейского вокализма / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1979. – №5. – С. 3–16; № 6. – С. 3–16.
10. Мельничук А. С. Этимологическое гнездо с корнем *цеі- в славянских и других индоевропейских языках. Доклад на VIII Международном съезде славистов. (Загреб – Любляна, сентябрь 1978 г.) / А. С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1978.
11. Мельничук О. С. Етимологічні розвідки: 1. Дбати – дибати / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1975. – № 5. – С.46–55.
12. Мельничук О. С. Етимологічні розвідки. 4. Праслов'янське *mogti «могти» / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1980. – № 6. – С. 44–55.

13. Мельничук О. С. Глибинні етимологічні зв'язки в лексиці слов'янських мов / О. С. Мельничук, В.Т. Коломієць // Слов'янське мовознавство: Доповіді на XI Міжнародному з'їзді славістів. – К., 1993. – С. 98–112.
14. Мосенкіс Ю. До витоків мови / Ю. Мосенкіс // Нове у мовознавстві і літературознавстві. – К., 1992. – С. 96–104.
15. Мосенкіс Ю. Л. Теоретичні аспекти поглибленого діахронічного дослідження основної лексики / Ю.Л. Мосенкіс. – К.: АТ «ВПОЛ», 1997.
16. Смаль-Стоцький Р. Примітивний словотвір / Р. Смаль-Стоцький. – Варшава, 1929.
17. Bopp F. Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Lithauischen, Gothischen und Deutschen. Berlin, 1833.
18. Ginneken J. van. Ein neuer Versuch zur Typologie der älteren Sprachstrukturen / J. van Ginneken // Traveau du Cercle linguistique de Prague. – 1939. – Т. 8. – Р. 233–261.
19. Oehl W. Elementare Wortschöpfung. 1–11 / W. Oehl // Anthropos, 1917–1918. – Bd. XII–XIII. – S. 575–624; 1919–1920. – Bd. XIV–XV. – S. 405–464; 1921–1922. – Bd. XVI–XVII. – S. 765–800; 1923–1924. – Bd. XVIII–XIX. – S. 858–879.
20. Oehl W. Das Lallwort in der Sprachschöpfung / W. Oehl. – Freiburg (Schweiz), 1932.
21. Oehl W. Fangen – Finger – fünf : Studien über elementar-parallele Sprachschöpfung / W. Oehl. – Freiburg (Schweiz), 1933.

Рассмотрена проблема раскрытия мотивированности первичных языковых знаков, ее место в этимологической науке, исследования, связанные с ее решением.

Ключевые слова: мотивированность знака, праязыковая типология, первичные языковые знаки, первичная звукоизобразительность, прогресс этимологических исследований.

The paper deals with the problem of the motivated nature of the primitive language signs, especially with the place of this problem in the etymological researches, the way of its solution is discussed.

Keywords: motivation of sign, fossil language typology, primitive language signs, primitive iconicity, progress of etymological researches.

УДК 81'37:81'373=162.2

Н.В. Громова

АГЕНТИВИ-ЗАПОЗИЧЕННЯ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано основні чинники новітніх запозичень, їх вплив на збільшення словникового складу мови. Автор з'ясовує основні джерела агентивів-запозичень, охарактеризовує основні тематичні групи.

Ключові слова: лексичний склад мови, неологізми, запозичення, агентиви, тематичні групи.

Однією з найбільших категорій за обсягом, різноманітністю та продуктивністю посідає в українській мові категорія діяча. На думку І.Ковалик, це зумовлено тим, що «в об'єктивній дійсності наявні різноманітні заняття, професії, які постійно викликала до життя виробнича діяльність людей, що і призвело до цілого ряду слів» [6, 26]. Тому, природно, що ці найменування постійно привертають увагу мовознавців (Б.М. Ажнюк, Л.І. Даниленко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, А.М. Нелюба, Д.В. Мазурик, А.А. Силка, О.А. Стишов та ін.). Проте вивчення цього питання не можна вважати вичерпаним. За останні роки активні процеси словотворення, запозичення, семантичного перенесення породили значну кількість новотворів-назв осіб, не досліджених раніше. Залучення їх до аналізу дозволяє перевірити виявлені раніше закономірності, зробити нові висновки.

Метою даної статті є дослідження основних чинників, що впливають на поповнення лексичного складу сучасної української мови агентивами-неологізмами, з'ясування джерел запозичення та тематичного діапазону нових назв осіб на матеріалі лексикографічних праць, друкованих та інтернет-видань сучасних українських ЗМІ.

За останні десятиріччя українська мова збагатилася значною кількістю агентивів-новотворів, що зумовлено як екстралінгвальними, так і лінгвальними чинниками.

Екстралінгвальні чинники, які викликали таке бурхливе зростання запозичень у досліджуваній період, поділяємо на п'ять основних груп: економічні, суспільно-політичні, культурні та культурно-побутові, наукові, соціально-психологічні.

Не менш важливими є лінгвальні причини, які роблять запозичення необхідним. Серед них виділяємо:

- відсутність слова для називання нового предмета, нового явища, поняття тощо (*хакер, байкер*);
- потреба у слові, у називанні для усунення непорозуміння між партнерами (*інвестор, трейдер, брокер, менеджер*);
- потреба у позначенні комунікативно актуального поняття: якщо поняття стосується життєво важливих інтересів людей, то і слово, що його позначає, стає загальноновживаним (*омбудсмен, клон*);